

MUHKEM

kem (li-aynîhî) “mütevâtir veya icmâ ile sabit olan hüküm” anlamına gelecektir. Esasen bu tasnif ve tarifler şâriin kelâmî hakında yapılmış olmakla birlikte mükelleflerin irade beyanları hakkında da kullanılır.

Hanefiler dışındaki usulcülerde muhkem fikh usulüne has bir terim olarak ele alınmamış, daha çok ilgili âyetin (Âl-i İmrân 3/7) tefsiri çerçevesinde incelenmiştir. Bununla birlikte özellikle Fahreddin er-Râzî’den itibaren bir kısım usulcüler tarafından muhkemin nas ve zâhiri kapsadığı söylenmiştir. Umumi hatlarıyla cumhurun terminolojisinde zâhirin Hanefiler’deki zâhir ve nassa, nassın da Hanefiler’deki müfessere tekabül ettiği dikkate alınırsa cumhurun müteahhirînine göre muhkemin Hanefiler’deki zâhir, nas ve müfesseri içine alan geniş kapsamlı bir terim olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, “İmân”, 37, “Büyü”, 2; İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkilî’l-Kur’ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 15-17, 98-102; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III, 170-186; Eş’arî, *Makâlât* (Ritter), s. 222-224; Cessâs, *el-Fuşûl fi’l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 373-377; Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü’l-Kur’ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 1-39; Debûsî, *Takvîmü’l-edille* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 116-117; İbn Hazm, *el-İhkâm*, Kahire 1404, V, 520 vd.; İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli’l-fikh* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Mansûre 1418, I, 283-285; Serahsî, *el-Uşûl*, İstanbul 1990, I, 163-166, 356; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, Bulak 1322, I, 106; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Âlvânî), Beyrut 1412/1992, I, 230-231; İbnü’l-Arabî, *Reddül-müteşâbih ile’l-muhkem mine’l-âyâtü’l-Kur’âniyye ve’l-eḥâdişü’n-nebeviyye*, Kahire 1977; Takyyüddin İbn Teymiyye, *el-Müsevede fi usûli’l-fikh* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Dârü’l-Medenî), I, 144; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 51-52; İbn Kayyim el-Cevziyye, *eş-Şavâ’iku’l-mürsele* (nşr. Ali b. Muhammed Dahîlullah), Riyad 1418/ 1998, II, 632 vd.; Teftâzânî, *et-Telvîḥ* (nşr. M. Adnân Dervîş), Beyrut 1419/1998, I, 274-279, 284-286; Kâfiyeci, *et-Teysir fi kavâ’idi ‘ilmi’t-tefsîr* (nşr. Nâsır b. Muhammed el-Matrûdî), Dımaşk 1990, s. 184-187; Molla Hüseyin, *Mir’âtü’l-uşûl*, İstanbul, ts. (Fazilet Neşriyat), I, 42-43, 189-192; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 639-670; Ebû Saîd el-Hâdimî, *Mecâmî’u’l-hakâ’ik* (Güzelhisârî, *Menâfi’u’l-dekâ’ik* içinde), İstanbul 1308, s. 73-74; Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fikh Dersleri*, İstanbul, ts. (Üçdal Neşriyat), s. 175-179; Elmalî, *Hak Dini*, II, 1035-1044; Zafer Ahmed et-Teḥânevî, *Kavâ’id fi ‘ulûmi’l-ḥadîs* (nşr. Abdülfetâh Ebû Guddê), Halep 1392/1972, s. 46-47; M. Edîb Sâlih, *Tefsîrün-nuşûş fi’l-fikhü’l-İslâmî*, Beyrut 1404/ 1984, I, 139-141, 171-226; Nasr Hâmîd Ebû Zeyd, *el-İtticâhü’l-aklî fi’l-tefsîr: Dirâse fi kazıyyeti’l-mecâz fi’l-Kur’ân ‘inde’l-Mu’tezile*, Beyrut 1996, s. 164-190.

TUNCAY BAŞOĞLU

el-MUHKEM

(المحكم)

Ebû Amr ed-Dânî’nin
(ö. 444/1053)mushafların harekelenmesi
ve noktalanmasına dair
eseri.

Tam adı *el-Muḥkem fi naḫṭi’l-meşâḥif* olan kitabın kısa mukaddimesinde müellif eserini mushafların harekelenmesi ve noktalanması ile kullanılan diğer işaretlerin tarihî gelişimini, âlimlerin bu meselelere dair görüşlerini, ihtilâf ve ittifak noktalarını, Selef’ten bu işle uğraşanların usullerini açıklamak üzere kaleme aldığını belirtir.

Konuların bab ve fasıllara ayrılarak incelendiği eserde önce mushaflarda uygulanan hareke, nokta, tahmîs ve ta’şîr işaretleri, sûre ve âyet başlarında işaret kullanmanın tarihçesi, bu konuda sahâbe ve tâbiünden nakledilen görüşler ve daha sonraki gelişmeler ele alınarak bunların değerlendirilmesi yapılmıştır. Ardından hecâ harflerinin sayısı, yazılış biçimi, tertibi, bunlara nokta konmasının sebepleri, harakelerin mahiyeti, konuluş yerleri, ihtilâs, ihfâ, işmâm, revm, şedde, sükûn, med, tenvin, idgam vb. için kullanılan işaretler anlatılmış; hemzenin tek veya çift olarak bulunması, elif, yâ ve vav ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bir kelimedede bulunan iki elif, iki yâ ve iki “vav”dan birinin hafzedilmesiyle ziyade kılınan eliflerin durumu, yazıdan hafzedilen harflerle ziyade kılınan harflere konulan işaret ve lâm-ı ta’rifin hemzesi hakkında bilgi verilmiştir. Eserin sonunda müellif Basra ve Kûfe ekolüne mensup bazı nahivcilerin, özellikle Halîl b. Ahmed, İbn Mücâhid, İbnü’l-Münâdî ve İbn Eşte’nin görüşlerine yer vermiş, âlimlerin harekelemede benimseydiği usullerle elif, hemze, vav ve lâmelif üzerinde durmuştur.

el-Muḥkem’in kaynaklarını başlıca üç grupta ele almak mümkündür. Birinci grup Dâni’den önce yazılmış olup günümüze ulaşmayan eserlerdir. Bunlar arasında Ebû Hâtîm es-Sicistânî, İbn Sahnûn, İbn Mücâhid, İbnü’l-Münâdî, İbn Eşte gibi âlimlerin çalışmaları zikredilebilir (meselâ bk. s. 7, 21, 23, 26, 210, 216, 221). İkinci grup kaynakları müellifin inceleme imkânı bulunduğu çeşitli bölgelere ait eski

mushaflar teşkil eder (meselâ bk. s. 8, 20, 30, 32, 86, 117, 174, 184). Bu mushaflardaki imlâ özelliklerinin aktarılmış olması esere ayrı bir değer kazandırdığı gibi tarihî yazma mushafların bu hususiyetlerine bakarak hangi dönem ve bölgeye ait olduklarını tesbit etmek mümkündür. Üçüncü grup kaynak, Dâni’nin sahâbe ve tâbiüne ulaşan senedlerle hocalarından naklettiği bilgiler olup bu malzeme kitapta önemli bir yer tutmaktadır. Müellif aktardığı bilgileri değerlendirerek tercihlerde bulunmuş; bu arada Ali b. Hamza el-Kisâî, Halîl b. Ahmed, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Sibeveyhi ve Ahfeş gibi dilcilerin görüşlerini belirtmiştir. Yer yer soru-cevap metodunu kullanmış, ayrıca Medine, Kûfe, Basra, Endülüs gibi bölgelerdeki farklı uygulamalara işaret etmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Tenbih ‘ale’n-naḫṭ ve’ş-şekl* adlı eseriyle (*Keşfü’z-zunûn*, I, 493), resm-i mushafla ilgili olarak kaleme aldığı *el-Muḫni*’in sonunda yer alan (nşr. Otto Pretzl, İstanbul 1932; nşr. Muhammed Ahmed Dehmân, Dımaşk 1359/1940, 1403/1983) ve *el-Muḫkem*’in özeti durumunda olan *Kitâbü’n-Naḫṭ ve’ş-şekl* isimli bir çalışması daha vardır.

İzzet Hasan tarafından Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi’nde bulunan (Mustafa Çöçen, nr. 34-B), 71-80. varakları eksik bir nüshaya dayanarak neşredilen eseri (Dımaşk 1379/1960, 1986) Gânim Kaddûrî Hamed, eksik olan kısmını bir başka nüshadan tamamlayıp *Mecelletü Külliyyeti’l-İmâmi’l-A’zam*’da “Evrâkun gayru menşûre min Kitâbi’l-Muḫkem” başlığıyla (Bağdad 1978, sy. 4) yayımlamıştır (*et-Taḥdîd*, neşredeninin girişi, s. 29). *el-Muḫkem*, Meymûn b. Müsâid el-Masmûdî (ö. 816/1413) tarafından *ed-Dürretü’l-celiyye* adıyla nazma çevrilmiş olup bunun bir nüshası Dârü’l-kütübü’l-Zâhiriyye’de (nr. 8371) kayıtlıdır (İzzet Hasan, I, 360).

BİBLİYOGRAFYA :

Dâni, *el-Muḫkem fi naḫṭi’l-meşâḥif* (nşr. İzzet Hasan), Dımaşk 1379/1960, ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. 20-25; a.m.f., *et-Taḥdîd fi’l-İtkân ve’t-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1407/1988, neşredeninin girişi, s. 29; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, I, 505; *Keşfü’z-zunûn*, I, 493; II, 1617; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 720; İzzet Hasan, *Fihrisü maḥṭûṭâti Dâri’l-kütübü’l-Zâhiriyye*, Dımaşk 1381/1962, I, 360; Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dâni, Hayatı, Eserleri ve Câmîu’l-Beyân* (doktora tezi, 1980), Üİ İlahiyat Fakültesi, s. 136.

ABDURRAHMAN ÇETİN